

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 12 (Eylül/ September 2023), s. 1533-1549.
|| Geliş Tarihi-Received: 25.07.2023
|| Kabul Tarihi-Accepted: 16.09.2023
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1332774

Son Dönem Osmanlı Eğitiminde Teftiş Hizmetleri ve Teftiş Mevzuatı

Inspection Services and Inspection Legislation in the Late Ottoman Educational Organization

Ebubekir KEKLİK*

Öz

Osmanlı eğitim teşkilatında modern teftiş hizmetlerinin on dokuzuncu yüzyılda başladığı bilinmektedir. İlk olarak, Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulduktan sonra sıbyan mekteplerinin teftişi amacıyla "muin" adı verilen müfettişler tayin edilmiştir. Ancak Osmanlı eğitim sisteminde teftiş konusu da eğitime dair diğer pek çok konu gibi, ciddi olarak ilk defa Türk eğitim tarihinin en önemli belgelerinden biri olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ele alınmıştır. Osmanlı eğitimine önemli yenilikler getiren ve eğitim teşkilatını sil baştan düzenleyen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, teftiş konusunda da önemli bir düzenleme yaparak teftiş hizmetlerinin Maarif Nezaretinin resmî görevleri arasına girmesini sağlamıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre merkeze olduğu gibi taşraya da maarif müfettişleri atanacaktı. Ne var ki, taşrada maarif teşkilatı hemen kurulamadığı için vilayetlere maarif müfettişlerinin atanması gecikmiştir. Taşra maarif teşkilatı ancak 1880'li yıllarda belli bir düzene sokulabilmiştir. Ancak bu tarihten sonra vilayetlere maarif müdürleri ve müfettişler tayin edilebilmiştir. İkinci Meşrutiyet dönemi ise Osmanlı eğitim teşkilatının yeniden yapılandırıldığı bir dönemdir. Bu dönemde yeniden ele alınan konulardan biri de teftiş hizmetleridir. Denilebilir ki eğitimde teftiş hizmetleri ilk defa bu dönemde sağlam bir düzene bağlanmaya çalışılmıştır. Maarif Nezaretinin bu dönemde teftiş hizmetlerine önemli miktarda bütçe ayırdığı bilinmektedir. Nezaret bu dönemde teftiş hizmetlerine dair çok sayıda ayrıntılı talimatname ve nizamname yayımlamıştır. Bu makalede söz konusu teftiş mevzuatı, nizamname ve talimatnamelerden hareketle yeniden ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, eğitim, mektep, teftiş, müfettiş.

Abstract

It is known that modern inspection services in the Ottoman education organization started in the 19th century. First, after the Ministry of Education was established in 1846, inspectors called "muin" were appointed to inspect primary schools. However, the subject of inspection in the Ottoman education system was dealt with seriously for the first time with the Regulation of General Education. Regulation of General Education which reorganized the Ottoman education organization, also made important regulations on inspection services. Thus, inspection services became one of the official duties of the Ministry of Education. According to the Regulation of General Education, education inspectors would be appointed to the provincial center as well as to the center. However, the appointment of education

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, e-posta: ebubekirkeklik@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7982-8980.

inspectors to the provinces was delayed because the education organization could not be established in the provinces immediately. The provincial education organization could only be put in order in the 1880s. However, after this date, education directors and therefore education inspectors could be appointed to the provinces. The Second Constitutional Period is a period in which the Ottoman education organization was restructured. In this period, one of the subjects that were reconsidered is education inspection services. It can be said that inspection services in education were organized for the first time in this period. It is known that the Ministry of Education allocated a significant amount of budget for inspection services in this period. During this period, the Ministry of Education published many detailed instructions and regulations on inspection services. In this article, the inspection legislation in question is reconsidered on the basis of regulations and instructions.

Keywords: Ottoman, education, school, inspection, inspector.

Giriş

Osmanlı eğitim sistemi içinde teftiş hizmetlerinin tam olarak hangi tarihte başladığına ve ilk teftiş hizmetlerini yerine getiren görevliler olan *müfettiş*, *muin* ve *muhakkık* terimlerinin hangi tarihte ortaya çıktığına dair kesin bilgi yoktur. Ancak eğitimde teftiş hizmetlerinin on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilebilir (Berker, 1945, s. 78 vd.). Örneğin Osmanlı modernleşme tarihinin en önemli belgelerinden biri olan Meclis-i Umur-ı Nafia Layihası'nda (Berkes, 2003, s. 81-82) harbiye, mühendis ve tıbbiye mekteplerine alınan öğrencilerin yazı yazacak ve Türkçe bir kitabı okuyacak kadar bile bilgi sahibi olmadıkları için söz konusu mekteplerin derslerini kavrayamadıklarından bahsediliyor, bu durumun sıbyan mekteplerindeki karmaşa ve usulsüzlükten ileri geldiği ifade ediliyordu. Layihaya göre, bu vaziyetin sebebi sıbyan mekteplerine layıkıyla bakılmaması ve hocaların öğrencileri gelişigüzel okutmasından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca geleneksel eğitim tarzının çocukların vakitlerini bir kuru gürültü ile geçirmelerine sebep olduğu ifade ediliyordu. Layihada ilim ve maarife bir nizam vermek için mahalleler arasında bulunan sıbyan mekteplerini denetlemek, buralara devam eden öğrencilerin bir şey öğrenip öğrenemediklerini yoklamak, hocaların hallerini memurlar tayin etmek suretiyle teftiş ederek çocuk terbiyesine muktedir olanlardan istifade etmek gerektiğinden bahsedilmekteydi (Mahmud Cevad, 2022, s. 6-10). Meclis-i Umur-ı Nafia Layihası'ndaki bu kayda göre Osmanlı Devleti'nde teftiş hizmetlerinin ilk olarak sıbyan mekteplerindeki hocaların mesleki yeterliliklerini tespit amacıyla 1838'de ihdas edildiği söylenebilir (Su, 1974, s. 1-2).

Osmanlı eğitim tarihi, bilindiği gibi pek çok çalışmaya konu olmuş, bu konuda öteden beri oldukça ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır.¹ Ancak Osmanlı eğitim tarihinin önemli konularından biri olan teftiş hizmetleri ve teftiş mevzuatı hakkında yeteri kadar çalışma yapıldığını söylemek pek mümkün değildir. Osmanlı teftiş hizmetleri ve teftiş

¹ Bunlar arasında öncelikle Osman Nuri Ergin'in *Türkiye Maarif Tarihi* isimli beş ciltlik öncü çalışması zikredilmelidir. Öte yandan Mahmud Cevad'ın *Maârif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, Aziz Berker'in *Türkiye'de İlk Öğretim*, Nafi Atuf'un, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme I-II*, Faik Reşit Unat'ın *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, Nevzat Ayas'ın *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi-Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Hasan Ali Koçer'in *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi* ve Mustafa Ergün'ün *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri* isimli kitaplarının eğitim tarihi araştırmalarındaki öncü rollerini vurgulamak gerekir. Bununla birlikte Yahya Akyüz'ün çalışmalarının, başta *Türk Eğitim Tarihi* isimli kitabı olmak üzere, özellikle geniş bibliyografyalarıyla yol gösterici olduklarını ifade etmek gerekir. Ayrıca II. Abdülhamid dönemi eğitimi üzerine yazan Bayram Kodaman'ın *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* ve Selçuk Akşin Somel'in *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi* kitapları da eğitim tarihi açısından üzerinde durulmaya değer çalışmalardır. Özellikle Somel'in çalışması Osmanlı taşrasına yoğunlaşması bakımından dikkat çekicidir. Burada son olarak Mustafa Gündüz'ün İkinci Meşrutiyet dönemi dergilerinden *İctihad*, *Türk Yurdu* ve *Sebilü'r-Reşad* üzerine yaptığı doktora tezini zikretmek gerekir. Gündüz'ün *II. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları* adıyla kitaplaştırılan tezi, İkinci Meşrutiyet dönemi eğitim tarihi üzerine çalışanları büyük bir yükten kurtarmaktadır; zira yazar, söz konusu dergilerde yer alan, eğitimle ilgili hemen hemen bütün yazıları çalışmasına almıştır.

mevzuatı birkaç müstakil çalışma müstesna genellikle eğitim tarihi kitaplarında dağınık bir şekilde yer almıştır. Bu konunun ilk olarak derli toplu bir şekilde ele alındığı çalışma Kâmil Su tarafından kaleme alınan *Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi*'dir ((Su, 1974). Söz konusu kitap Osmanlı/Türk eğitiminde teftiş hizmetleri ve teftiş mevzuatını müstakil bir konu olarak ele alan ilk ve en geniş çalışmadır. Su, çalışmasını İmparatorluk devri ve Cumhuriyet devri olarak ikiye ayırmış, bu dönemlerdeki teftiş hizmetlerine dair yazdığı kısa girişlerden sonra teftiş mevzuatını herhangi bir kronolojik sıra takip etmeksizin konularına göre tasnif ederek sıralamıştır. Kitabın büyük kısmını yeni harflere aktarılan teftiş mevzuatı oluşturmaktadır. Ne var ki söz konusu teftiş mevzuatının özellikle Osmanlı dönemine ait olan bölümü dilinin eskiliği sebebiyle işin uzmanı olmayanlarca anlaşılacak kadar ağır, ağıdalı ve karmaşıktır. Elinizdeki çalışma bu yönüyle farklılık arz etmekte, teftiş mevzuatını teftiş hizmetlerinin ilk başladığı dönemden başlayarak -arşiv belgelerinden de yararlanarak- kronolojik bir sırayla anlaşılır bir şekilde ele almaktadır. Böylece konunun uzmanı olmayanların da Osmanlı eğitim sistemi içerisinde teftiş hizmetlerinin yeri ve teftiş mevzuatı hakkında derli toplu bilgi edinebileceği düşünülmektedir.

Osmanlı eğitiminde teftiş konusunu ele alan çalışmalar tabii ki bununla sınırlı değildir ancak konuyu Kâmil Su dışında başlı başına müstakil bir konu olarak ele alan başka bir kitap çalışması bulunmadığını bir daha vurgulamak gerekir. Konuyla ilgili literatür özellikle son yıllarda arşiv belgelerine dayanan yeni araştırmalarla zenginleşmiştir. Ancak söz konusu çalışmalar başlangıcından sonuna kadar Osmanlı eğitiminde teftiş hizmetlerinin tarihini veya teftiş mevzuatını ele almaktan ziyade Osmanlı Arşivindeki maarif teftiş raporlarına dayanan çalışmalardır. Bunlar, ilk defa kullanılan arşiv belgelerine ve dönemin süreli yayınlarına dayandığı için literatüre önemli katkılar yapan özgün çalışmalardır. Bu bağlamda ilk zikredilmesi gereken çalışma Yasemin Tümer Erdem'in "Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş" başlıklı makalesidir. Hem arşiv belgelerine hem de konuyla ilgili nizamname ve talimatnamelere dayanan bu çalışma Osmanlı eğitim teşkilatında teftiş konusunu inceleyen en kapsamlı makaledir (Erdem, 2009). Elinizdeki makale ise özellikle İkinci Meşrutiyet döneminin teftiş hizmetleri ve teftiş mevzuatı konusuna yeni bilgiler ilave etmekte, Erdem'in çalışmasında yer almayan yeni örneklerle dayanmakta, konuyu mümkün olduğu kadar kısa ve karmaşık olmayan bir şekilde ele almaktadır. Üzerinde durulması gereken bir diğer çalışma Arzu M. Nurdoğan'ın "II. Abdülhamid Döneminde Rumeli'de Maarifin Teftişi" başlıklı makalesidir. Nurdoğan makalesinde Osmanlı eğitim sisteminde teftiş hizmetlerinin tarihiyle ilgili genel bir değerlendirme yaptıktan sonra II. Abdülhamid döneminde Rumeli vilayetlerinde yapılan teftiş faaliyetlerini arşiv belgelerine ve teftiş raporlarına dayanarak ayrıntılı bir şekilde tetkik etmiştir. Nurdoğan, çalışmasında II. Abdülhamid dönemine yoğunlaşmış, teftiş mevzuatına ise ancak makalesinde ele alınan konunun gerektirdiği çerçevede temas etmiştir. Son olarak Mustafa Gençoğlu'nun "Erzurum Vilâyeti Maârif Teftişleri" (Gençoğlu, 2012), "1916 Maarif Teftişlerinde Mamuratülaziz Sancağı'nın İlköğretim Durumu (Gençoğlu, 2014) ve "Maarif Teftiş Raporlarında Menteşe Sancağı İbtidai Mektepleri" (Gençoğlu, 2018) başlıklı makalelerinden bahsetmek gerekir. Söz konusu çalışmalar Osmanlı eğitiminde teftiş hizmetlerinin tarihine çok kısa temas ettikten sonra Maarif Nezareti müfettişleri tarafından kaleme alınan teftiş raporlarından hareketle başlıkta yer alan vilayetlerin eğitim durumunu ortaya koymaktadır. Gençoğlu'nun çalışmalarının başlıca kaynağının Osmanlı Arşivinde henüz analitik tasnifi yapılmamış olan Maarif Nezareti Heyet-i Teftişîye raporları olduğunu vurgulamak gerekir.

Bu çalışmanın amacına gelince -yukarıda da ifade edildiği üzere- hem Osmanlı eğitim teşkilatında teftiş hizmetleri ve teftiş mevzuatını kronolojik bir sırayla anlaşılır bir

şekilde ele alarak konunun uzmanı olmayanlarca da anlaşılabilir bir düzene koymak hem de daha önceki çalışmalarda üzerinde durulmamış örnekler ve yeni bilgilerle literatüre katkı yapmaktır.

1. Mekâtib-i Umumiye Nezaretinin Kuruluşundan İkinci Meşrutiyet'e

Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulduktan sonra sıbyan ve rüştiye mekteplerini denetlemek üzere muin denilen görevliler tayin edilmiştir. Muinlerin görevi mektepleri teftiş etmek ve öğretmenlere rehberlik etmektir. Ancak yardım, yardımcı anlamına gelen muin terimi, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar bir müfettişten ziyade sıbyan ve rüştiye mekteplerindeki hocalara rehberlik eden görevli konumundaydı (MEB Teftiş Kurulu Raporu, 1973, s. 1). Nitekim 1845 yılında kurulan Meclis-i Muvakkatin sıbyan mektepleri için hazırladığı 1847 tarihli "*Etfâlin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Tâlimat*"ta "Hoca efendiler, tayin edilen muin-i mekâtiplerin (müfettiş) gösterecekleri kolay öğretim yollarına göre öğretim yapıp anlatmalı ve adı geçen risaleleri ezberletmeye çalışmalıdırlar" denilmektedir (Akyüz, 1994, s. 4; Su, 1974, s. 1-2).

Osmanlı eğitim sisteminde teftiş konusu, modern eğitim sistemine dair diğer pek çok şey gibi, ciddî olarak ilk defa Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ele alınmıştır. Osmanlı eğitimine önemli yenilikler getiren ve eğitim teşkilatını sil baştan düzenleyen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, teftiş konusunda da önemli bir düzenleme yaparak teftiş hizmetlerinin Maarif Nezaretinin resmî görevleri arasına girmesini sağlamıştır (Kodaman, 1991, s. 49; Erdem, 2009, s. 57).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi için Meclis-i Hass-ı Vükelâ tarafından kaleme alınan esbab-ı mucibe mazbatasındaki "...ve halkı tahsil-i maarife zorlayacak bir kaidenin ve genellikle mektepleri sürekli gözetim altında bulunduracak bir teftiş heyetinin yokluğu dahi türlü mülkî sakıncaları doğuracağı cihetle..." ifadesiyle eğitim-öğretim faaliyetlerinin düzenli ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi için teftişin önemine vurgu yapılmaktadır (Su, 1974, s. 3-4).

Eğitimin merkez teşkilatından ziyade taşra teşkilatını yapılandıran Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre 1870'te merkez maarif teşkilatı altında *Meclis-i Kebir-i Maârif* kurulmuş Anadolu, Rumeli ve İstanbul'daki sıbyan ve rüştiye mekteplerine birer müfettiş atanmıştır. 1879 yılında ise Maârif Nezareti eğitim işleriyle doğrudan ilgili beş daireye ayrılmış ve nezaret, içerisinde iki müfettişle bir kütüphaneler müfettişinin de yer aldığı daha modern bir yapıya kavuşturulmuştur. 1888'e gelindiğinde Maarif Nezareti bünyesindeki müfettiş sayısı yediye yükseltilmiştir. Ancak aynı yıl müfettişlikler memurîn-i teftişiyeye adıyla ayrı bir birim haline getirilerek öğrenim dairelerinin dışında bırakılmıştır. 1898'de ise ibtidaî, rüşdî ve idadî müfettişleri ilgili dairelerde yer alırken, *Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği* ile *Mekâtib-i Âliye ve Husûsiye Müfettişliği*nin ayrı birimler olarak kaldıkları görülmektedir. Bunlardan başka 1900'de İstanbul'daki bütün okullardaki sıhhi şartları denetlemek üzere *Mekâtib-i Sıhhiye Müfettişliği* kurulmuştur (Gençoğlu, 2012, s. 34).

Taşradaki maarif teftişinin kurumsallaşmasına yönelik ilk ciddi teşebbüs de Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nde yer almıştır. Nizamnameye göre vilayetlerde İstanbul'daki Meclis-i Kebir-i Maarifin birer şubesi olarak maarif müdürleri başkanlığında Meclis-i Maarifler kurulacaktı. Bu mecliste teftişle görevli muhakkıklar ve müfettişler de yer alacaktı (Su, 1974, s. 4). Ne var ki, vilayetlerde maarif teşkilatı hemen kurulamadığı için müfettişlerin atanması da gecikmiştir. Vilayetlerde maarif teşkilatı mâlî sorunlar yüzünden Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin hemen akabinde kurulamamıştır. Taşra maarif teşkilatı ancak 1880'li yıllarda belli bir düzene sokulabilmiştir. Ancak bu tarihlere

vilayetlere maarif müdürleri ve dolayısıyla müfettişler tayin edilebilmiştir (Gençoğlu, 2012, s. 35).

1891'de özellikle Rumeli'ne gönderilen maarif müfettişlerinin görevlerini belirleyen *Rumeli Vilâyât-ı Şâhâne Maarif Müfettişliğinin Vezâifine Dair Talimat-ı Muvakkate* kabul edilmiştir ki, bu talimat İkinci Meşrutiyet dönemi öncesi Osmanlı eğitim sisteminin teftişe dair en önemli adımlarından biri olarak kabul edilebilir (BOA, MF. HFT. 1/2). Buna göre Rumeli teftiş bölgesi Edirne, Selanik, Yanya, Manastır, Kosova ve İşkodra vilayetleridir. Kâmil Su'ya göre bu taslağın uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir (Su, 1974, s. 9). On bir maddeden oluşan ve ilerideki uygulamalara bakılarak tadil edilebileceği söylenen talimat taslağına göre müfettişlerin görev ve yetkileri şunlardır:

- 1- *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin uygulanmasına dikkat etmek
- 2- Okulların her türlü faaliyetini denetlemek
- 3- Maarife bağlanmış olan vakıfların (evkaf-ı münderise)² iyi bir şekilde yönetilmesine ve buralardan elde edilecek gelirlerin yolunda harcanmasına gayret göstermek
- 4- Maarif meclislerini ve komisyonlarını denetlemek
- 5- Okullara diplomalı ve yetenekli öğretmenlerin tayin edilmesine çalışmak
- 6- Teftiş sonuçlarını tafsilatlı bir raporla Maarif Nezaretî'ne bildirmek (Kodaman, 1991, s. 53; BOA, MF. HFT. 1/2).

Anadolu vilayetlerinde bulunan okulların teftişi konusunda malî yetersizlikler sebebiyle bazı sorunlar çıktığı bilinmektedir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ilan edilen bir emirname ile teftiş, maarif müdürlerine, tatil zamanlarında ise merkeze bağlı yerlere gönderilecek olan idadi mektebi müdür ve muavinleriyle, rüştiye mektebi muallimlerinin sorumluluğuna verilmiştir (Nurdoğan, 2009, s. 193-220).

2. İkinci Meşrutiyet Döneminde Teftiş ve Teftiş Mevzuatı

İkinci Meşrutiyet döneminde ülkenin hem iç siyasetinde hem de idari teşkilatlanmasında önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönem eğitim alanında önemli değişikliklerin yapıldığı bir zaman dilimidir. Örneğin ders programları yeniden düzenlenmiş, merkez ve taşra teşkilatı tekrar ele alınmış ve bu maksatla pek çok kanun, nizamname ve talimatname hazırlanmıştır (Ergin, 1977, s. 1273 vd.) Tabii teftiş konusu da İkinci Meşrutiyet döneminde yeniden ele alınmıştır (Su, 1974, s. 11).

Denilebilir ki eğitimde teftiş hizmetleri ilk defa İkinci Meşrutiyet döneminde belli bir düzene sokulmaya çalışılmıştır. Maarif Nezaretinin bu dönemde teftiş hizmetlerine önemli miktarda bütçe ayırdığı bilinmektedir. Ancak teftiş konusunda İkinci Meşrutiyet döneminde de arzu edilen başarının elde edilebildiğini söylemek zordur (Ergün, 1996, s. 162). Bununla birlikte bu dönemde çok ayrıntılı bir teftiş mevzuatı bulunduğunu vurgulamak gerekir.

² *Evkaf-ı Münderise*: Özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında amaçları ortadan kalkmış ya da meşrutun-lehleri (vakfeden kimse tarafından vakfın sağlayacağı gelir ve menfaatin kendisine tahsis edilmesi şart koşulan cihet, şahıs veya yer) kaybolduğu için gelirlerinin sarf edilebileceği hayır kurumları bulunmayan vakıflar. 1877'de valiliklere bir yazı gönderilerek vakfiyesindeki şartlar ortadan kalkmış olan vakıfların (evkaf-ı münderise) gelirlerinin eğitim kurumlarına sarf edilmesine gayret gösterilmesi emredilmiştir. Ne var ki, söz konusu evkaf-ı münderise gelirlerinden ancak bir kısmı eğitim kurumlarına ayrılmış, bu gelirlerin büyük bir kısmı gene cami, medrese, köprü gibi genel ihtiyaçların karşılanması için sarf edilmiştir (Kodaman, 1991, s. 158).

Dönemin eğitim mevzuatıyla ilgili önemli belgelerinden biri olan 1909 tarihli *Maarif-i Umumiye Nezareti Merkez Teşkilatı Layihası*'nda Maarif Nezaretinin merkez teşkilatını oluşturan daireler arasında bir umumi müfettiş, lüzumu kadar kütüphaneler, sıhhiye ve mekâtip müfettişleri bulunması gerektiği belirtilmiş, bunların görevleri ayrıntılı bir şekilde yazılmıştır (Ayas, 1948, s. 487).

1911 tarihli *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname*'de Maarif-i Umumiye Nezaretinin merkez teşkilatı, idare ve teftiş olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Merkez idare hizmetlerinden biri olan tedrisat-ı ibtidaiye dairesinin beş şubesinden birinin teftiş şubesi olduğu görülmektedir. Buna göre, teftiş şubesinin görevi, devlet ilkokulları ile özel ilkokulların (mekâtib-i ibtidaiye-i umumiye ve hususiye)³ teftiş işlerine bakmak, vilayet maarif müdürleri ile müfettişlerinin ve tedrisat-ı ibtidaiye müfettişlerinin ilköğretime dair nezarete gönderecekleri raporları incelemektedir. Ayrıca özel ilkokullara verilecek ceza ve ödüllere dair görüş bildirmek de teftiş şubesinin görevleri arasındadır. Nizamnameye göre ayrıca bütün mektepler ile memurlar ve öğretmenlerin durumunu teftiş etmek üzere Maarif Nazırının doğrudan doğruya emri altında on iki maarif müfettiş-i umumisi bulunacaktır (1327 Tarihli Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname, 7. ve 15. maddeler).

1914 tarihli *Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname*'de ise bütün mektepleri, maarif memurlarını ve öğretmenleri teftiş ve maarif müdürleriyle vilayet müfettişlerinin teftiş vazifesi açısından mesaisini takip ve bunların teftiş raporlarını inceleyerek bunlar hakkında görüş bildirecek bir heyet-i teftişiyenin kurulduğu görülmektedir. Yabancı ve özel okullara ait bütün işlere de bu heyet bakacaktır (1330 Tarihli Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname, 15. madde).

İkinci Meşrutiyet döneminin eğitime dair şüphesiz en önemli gelişmesi kabul edilebilecek olan *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati*'nde de teftişle ilgili maddeler yer almaktadır. Buna göre bütün resmî ve özel okullar resmî memurlar tarafından, bunun için çıkarılacak nizamnameye uygun olarak teftiş edilecekti. Bu okullar, maarif müfettiş-i umumileri, maarif müdürleri, vilâyet maarif müfettişleri, tedrisat-ı ibtidaiye müfettişleri, vilâyet tedrisat-ı ibtidaiye meclisleri tarafından seçilecek üyeler, kaza kaymakamları ve nahiyeye müdürleri tarafından teftiş edilecekti (Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati, 91-92. maddeler).

İkinci Meşrutiyet döneminde teftişin kurumsallaşması, vilayetlerde, müstakil sancaklarda, liva ve kazalarda teşkilatlandırılması 1910'da yayımlanan *Tahsil-i İbtidaiyi İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Memurînin Vezâifi Hakkında Nizamname* yine 1910'da yayımlanan *Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat*, aynı yıl yayımlanan *Maarif Müdürleri İle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat* ve 1914'te yayımlanan *Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Dâir Talimatname* ile olmuştur (Aytekin, 1991, s. 40).

Tahsil-i İbtidaiyi İdare ve Teftiş ile Muvazzaf Memurînin Vezâifi Hakkında Nizamname'ye göre umumi maarif müfettişleri nezaret tarafından görevlendirilecektir ve sayısı muayene-i umumiye kanunu ile belirlenecektir. Umumi maarif müfettişleri tedrisat-ı ibtidaiye müdürünün başkanlığında Maarif Nezaretinde toplanan mecliste ilkokullara dair işlerin müzakeresinde bulunacaktır. Vilayetlerdeki maarif müfettişleri ise valilere bağlı olarak çalışacak ve vilayet ilkokullarına dair tahkikat yapacaktır. Ayrıca maarif müfettişi bütün öğretmen adaylarına asaleten atandıkları tarihe kadar geçici

³ Özel ilkokullar (mekâtib-i ibtidaiye-i hususiye), gayrimüslim cemaatler veya müslim-gayrimüslim Osmanlı vatandaşları tarafından açılan 'eşhas mektepleri'yle yabancılar tarafından Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgelerinde açılan "misyoner" okullarıdır (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 29. madde).

çalışma izni vermekle mükelleftir. Maarif müfettişi aynı zamanda vilayet maarif meclisinin ikinci başkanı ve vilayetlerdeki darümuallimîn-i ibtidailerin idare meclislerinin başkanı olacaktır. Maarif müfettişi, mekâtib-i ibtidaiye müfettişinin gerekçeli teklifi ile vekil öğretmenlerin vekâletlerini kaldırabilecektir. Mekâtib-i ibtidaiye muallimlerinin tayini valiye ait olacak ancak vali ibtidai muallimlerinin tayinini maarif müfettişlerinin teklifiyle yapacaktır. Vali ile maarif müfettişi arasında anlaşmazlık olması durumunda Maarif Nezaretine müracaat edilecektir (Tahsil-i İbtidaiyi İdare ve Teftiş ile Muvazzaf Memurînin Vezâifi Hakkında Nizamname, 4-5 ve 18-21 maddeler).

*Tahsil-i İbtidaiyi İdare ve Teftiş ile Muvazzaf Memurînin Vezâifi Hakkında Nizamname'*de maarif müfettişlerinin özel okullarla ilgili olarak görevleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

Maarif müfettişleri özel okulları, bunlara sağlanan hürriyete dokunulmamak şartıyla teftiş etmek hakkına sahip olacaktır. Söz konusu nizamnamede teftişle ilgili en geniş bölüm ibtidai müfettişlerinin görevlerine ayrılmıştır. Buna göre, maarif-i ibtidaiye müfettişleri her sancakta maarif-i umumiye hizmetlerinin en büyük memurudur. Bazı önemli kaza merkezlerinde de maarif-i ibtidaiye müfettişlikleri ihdas edilebilecektir. Maarif-i ibtidaiye müfettişleri buldukları sancaktaki gerek devlet ilkokullarının gerek özel ilkokulların tamamını teftiş etmekle mükelleftir. Ayrıca maarif-i ibtidaiye müfettişleri kaza maarif encümenlerinin toplantılarında bulunacaktır ancak oy hakkına sahip olmayacaktır. Maarif-i ibtidaiye müfettişleri kaza öğretmenlerinin toplantılarında hazır bulunacak ve ibtidai tahsili tasdiknamesi veren imtihan heyetine başkanlık edecektir. Devlet ilkokullarının kurulmasına, inşaatına, özel okulların açılmasına, gece derslerine, çırak sınıfları oluşturulması gibi işlere nezaret edecek ve bu işlerin talimatlara uygun yürütülüp yürütülmediğini tahkik edecektir. İlkokul öğretmenlerinin gelişimine, öğretmenlere verilecek ödül ve cezalara dair görüş bildirecektir. Maarif-i ibtidaiye müfettişi ayrıca devlet ilkokullarında her ders yılı başında öğrencilerin sınıflara yerleştirilmesine nezaret edecektir. Asıl dikkat çekici olan husus maarif-i ibtidaiye muallimlerinin özel okullarla ilgili görevleridir. Buna göre, müfettiş özel okullarda okutulan ders kitaplarını, ders defterlerini kontrol edebilecek nizamı uymadığını düşündüğü ders kitaplarına zabıt tutmak şartıyla el koyabilecektir (Tahsil-i İbtidaiyi İdare ve Teftiş ile Muvazzaf Memurînin Vezâifi Hakkında Nizamname, 28-32. maddeler).

*Maarif Müdürleri ile Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Mûteallik Talimat'*la maarif müdürleri ve müfettişlerin görevleri yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, vilayet dâhilinde bulunan idadiler, darümuallimîn-i ibtidailer, rüştiyeler, yüksek okullar ve orta dereceli özel okullar ve ibtidai mektepleri maarif müdürlerinin sorumluluğunda olacaktır. Maarif müdürleri belli dönemlerde orta dereceli resmî ve özel okulları teftiş etmekle yükümdür. Vilayet maarif müfettişleri ise her üç ayda bir vilayet dâhilinde bulunan darümuallimînler ile ibtidai mekteplerinin durumuna dair maarif müdürüne rapor verecektir. Maarif müdürlerinin olmadığı zamanlarda gerekli görürse orta dereceli okullar ve darümuallimînlerde bulunan idare meclislerine ve öğretmenlik ehliyetnamesi veren komisyonlara başkanlık edecektir. Müfettişlerin ayrıca stajyer öğretmenlerin yerlerini değiştirme ya da onları azletme, ibtidai mektebi öğretmenlerinin tayin ve azillerini valiye teklif etme, kız okullarındaki dikiş öğretmenlerini tayin etme gibi görevleri bulunmaktadır. Ayrıca müfettişler ibtidai mekteplerinin öğretmenlerini vilayet maarif-i ibtidaiye meclisinin de onayını alarak cezalandırabilecektir (Erdem, 2009, s. 69).

*Mekâtib-i İptidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Mûteallik Talimat'*a gelince, burada ilk olarak ibtidai mektepleri müfettişlerinin ihdasında "tahkikat, teftişat ve vesâyâ (öğütler, nasihatler)" icrasının gözetildiği söylenmektedir. Buna göre ibtidai mektepleri müfettişlerinin tahkikata dair görevleri şunlardır:

Müfettişlerin görevi, görev yaptıkları livayı köy köy gezerek her köyün nüfus miktarına göre bulunması gereken ilkokulların derecesini yani okul bir dersaneli mi olacak, iki veya üç dersaneli mi olacak tespit etmektir. Ayrıca okul inşa edilecek yeri belirlemektir. Belirlenen yerlerde “Mekâtib-i İbtidaiyenin İnşasına Müteallik Talimat”a göre okul inşaatlarına dair muameleleri yerine getirmek, okulların talimata uygun inşa edilmesini sağlamaktır. Bu konuda ibtidai mektepleri müfettişlerinin görevi, inşa edilecek olan okulun derecesini ve yerini belirlemekle köyün bağlı olduğu kazanın kaymakamına rapor vermektir. Ayrıca konuyu takip ederek mutasarrıf ve valiye, gerektiğindeyse Maarif Nezaretine bilgi vermektir. Köylerde evkâf-ı münderise ve avârız akçeleri ve köye ait vâridât-ı hususiye hakkında tahkikat yaparak, evkaf-ı münderise talimatına göre maarife alınması gereken vakıf gelirleri tespit ettiklerinde bunların zaptı için mahalli idareye ihbarda bulunmaktır (Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat, 1326, tahkikat kısmı).

Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat'a göre ibtidai mektepleri müfettişlerinin teftişe dair görevleri şunlardır:

Kasaba ve köylerdeki okul binalarının kaç bölümden oluşacağı ve bu bölümlerin nelerden meydana geleceği tarif olunduğu için müfettiş mevcut okulların söz konusu şartlara uyup uymadığına dair teftiş yapacak, sonucu valiye ve Maarif Nezaretine bildirecektir. Bunun sonucunda mevcut ilkokul binaları hakkında bilgi sahibi olunacak, bunların ıslahına ve tamirine görevli memurlar tarafından çalışılacaktır. Kız ilkokullarının ne halde buldukları ve bunların talimatlara uygun olarak ıslahı ve tamiri hakkında da valiye ve Maarif Nazırına raporlar sunacaktır (Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat, 1326, teftişat kısmı).

Mekâtib-i ibtidaiye müfettişleri ayrıca ders araç-gereçlerini teftiş edecek, fakir öğrencilerin ders araç-gereçlerini bedava almalarını sağlamak amacıyla listeler yaparak bu listeleri vilayet maarif müdürlüğüne gönderecektir. Öte yandan müfettişler, okullardaki ders araç-gereçleri hakkında devamlı teftiş yaparak bunların düzgün bir şekilde kullanılmaları için nezarete bulunmakla mükelleftir. Ayrıca kütüphaneleri teftiş etmek ve düzgün bir şekilde muhafaza edilmesini sağlamak da müfettişlerin görevleri arasındadır (Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat, 1326, teftişat kısmı).

Müfettişler, ilkokullarda derslerin programa ve usul-i cedide göre yapılmasına dikkat ederek öğrencilerin derslerden istifade derecelerini kontrol edeceklerdir. Bu amaçla öğretmenlere gerekli uyarıları yapacak, derslerin iyi bir şekilde yürütülmesine dair öğretmenlere konferanslar verecektir. İkinci bir teftişte uyarıların dikkate alınmadığı ve öğretmenin yetersiz olduğu görülürse vaziyet hemen vilayet maarif müfettişine bildirilecektir. Bütün ilkokul eğitiminin Mesrutiyetin ve Osmanlılığın gereklerine uygun olarak yapılmasına özen gösterecektir (Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat, 1326, teftişat kısmı).

İlkokullarda Meclis-i Kebir-i Maarifin uygun görmediği veya yasakladığı kitapların okutulmasına izin vermeyecektir. Müfettişler ayrıca cemaat okullarıyla özel okullarda eğitim-öğretimin düzenine ve Osmanlılığın şanına uygun bir şekilde yapılmasına nezaret edecektir. Cemaat okullarıyla özel okulların teftiş sırasında öğretmenlerin ellerinde Maarif Nezareti veya maarif idareleri tarafından tasdik edilen şehadetname bulunmadığı görülürse konuyu derhal valiye ve Maarif Nazırına bildirecektir. Ayrıca Maarif Nezareti tarafından yasaklanmış bir kitabın okutulduğu görülürse konuyu hemen valiye bildirecek ve söz konusu kitaplara el koyacaktır (Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat, 1326, teftişat kısmı).

Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat' da son olarak, mekâtib-i ibtidaiye müfettişleri kasaba ve köyleri dolaştıkları sırada halka eğitim-öğretim ve okullar hakkında nasihatte bulunacaktır, denilmektedir (Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat, 1326, vesaya kısmı).

İkinci Meşrutiyet döneminin teftiş hizmetlerine dair en önemli belgesi sayılabilecek olan *Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Dâir Talimatname'*ye gelince, otuz dört maddeden oluşan bu talimatnamede tedrisat-ı ibtidaiye müfettişlerinin teftişat, tahkikat, talim ve irşat olmak üzere başlıca üç görevi bulunmaktadır. Bu görev ve yetkiler kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Müfettişler görevli oldukları liva veya kaza maarif encümeninin tabii üyesidirler.
- 2- Müfettişler görevleriyle ilgili olarak mahallî mülkiye âmirleri tarafından verilen işlere bakarlar ve bu konudaki işlerden maarif müdürlüğünü haberdar ederler.
- 3- Müfettişler mahallî mülkiye âmirlerine bağlı olmakla birlikte görevlerinin icrasında vilayet veya müstakil sancakların maarif müdürlerine karşı sorumludurlar.
- 4- Müfettişler maarif müdürlükleri veya mahallî idarelerle haberleşirler, nezaretle haberleşmeye yetkileri yoktur.
- 5- Müfettişler her türlü resmî ve özel okulun genel durumunu, temizlik ve düzenini, eğitim-öğretim faaliyetlerini, okul idaresinin çalışmalarını teftiş etmekle mükelleftir.
- 6- Görev bölgelerinde mecburî eğitimin ne dereceye kadar sağlandığını tespit edecek ve varsa devamsızlık sebeplerini araştırarak, mahallî mülkiye âmirleri ile bu durumun giderilmesine çalışacaktır.
- 7- Görev bölgelerindeki ilkokullar hakkında istatistikî bilgiler toplayarak maarif müdürüne gönderecektir. Ayrıca müfettişler görev bölgelerin nüfusu, ekonomik ve sosyal durumu hakkında da bilgi toplayacak ve bu bilgileri senelik raporlarında izah edecektir.
- 8- Ara sıra derslerde ve sınavlarda bulunacak, öğrencilerin bilgi seviyesini ve eksiklerini tespit edecektir.
- 9- Özel okullarda Türkçe, Osmanlı tarihi ve coğrafyasının ne dereceye kadar takip edildiğini özellikle inceleyecektir.
- 10- *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati'*ne göre toplanması kanunlaştırılan mekâtib-i ibtidaiye masarîf-i mecburiyesinin düzenli bir şekilde tahsil edilmesini sağlayacaktır.
- 11- Okullarda Kanun-ı Esasi, devlet ve memleketin yüksek menfaatleri ve Osmanlılık aleyhine propaganda yapıldığını gördüğünde maarif müdürünü haberdar edecektir.
- 12- Öğretmenlere öğrencilerin terbiyesindeki zayıf noktaları giderecek yolları gösterecektir. Öte yandan okullarda dinî ve bedenî terbiyeye önem verilmesi gerektiğini tavsiye edecektir.
- 13- Çocuklara ciddi bir askeri eğitime esas olacak şekilde talim yaptırılması için öğretmenlerin dikkatini çekecek, bu talimleri kendisi de hazır bulunarak yaptıracaktır.
- 14- Zaman zaman öğretmenlere ve halka konferanslar vererek, kamuoyunu aydınlatmaya çalışacaktır. Bu konferanslar özellikle eğitimin yaygınlaştırılmasından doğacak faydalara mecburî eğitime dair kanun hükümlerinin açıklanmasına, ticaret, ziraat ve sanatın gelişmesinin önemine, ağaç ve orman yetiştirmenin ne büyük servet

olacağına, hayvanlara iyi bakma usullerine, dini bilgiler, ahlak ve devletin kanunlarından ahaliye en ziyade lazım olanlarının izahına, vatanseverlik hissini yaygınlaşmasına ve askerlik vazifesinin kutsallığına dair olacaktır.

15- İlkokulların her birinde halkın istifadesine yarayacak kütüphaneler kurulmasına gayret gösterecektir.

16- Nezaretçe kabul ve tavsiye edilmiş olan ders kitaplarının dışında kitap okutulmasına engel olacaktır.

17- Öğretmenlerin düzenli olarak maaş alıp alamadıklarını takip edecek, maaşların düzenli bir şekilde ödenmesi için gayret gösterecektir.

18- Okul araç-gereçlerinin ve ders kitaplarının maarif idarelerince belirlenen fiyattan yüksek bir paraya satılmamasına çalışacaktır (Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Dâir Talimatname).

Görüldüğü üzere köy ilkokullarına ulaşmanın yolunu teftiş hizmetlerinde gören Maarif Nezareti, tedrisat-ı ibtidaiye müfettişlerine geniş yetkiler vermiştir. Ancak özellikle mâlî sorunlar sebebiyle -müfettişlerin sayılarını artırmak için verilen büyük mücadeleye rağmen- ihtiyacı karşılayacak sayıda müfettiş istihdam edilemediği bilinmektedir. Halil Aytekin'in tespitlerine göre, 1913 itibariyle bütün vilayet, sancak ve kazalarda toplam altmış üç müfettiş bulunmaktadır. Bu müfettişlerin idari taksimata göre dağılımı ise şöyledir:

Vilayetlerdeki müfettiş sayısı on dokuz, müstakil sancaklardaki müfettiş sayısı on üç, sancak ve kazalarda bulunan müfettiş sayısı ise kırk birdir (Aytekin, 1991, s. 42).

İkinci Meşrutiyet döneminde eğitim-öğretim kurumlarının teftişine özellikle Emrullah Efendi'nin her iki maarif nazırlığı döneminde ayrı bir önem verildiği bilinmektedir. Emrullah Efendi, teftişin eğitim-öğretim kurumlarıyla merkezî idare arasındaki ilişkilerin temelini oluşturduğunu düşünmekteydi (Emrullah, 1911, Sene 1 No: 7).

Emrullah Efendi'ye göre, teftiş teşkilatının iki esas amacı vardır: İlköğretimi yaymak ve geliştirmek, azınlık okullarını sıkı denetim altına almak (Ergün, 1996, s. 88; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1326, s. 2141).

Emrullah Efendi, devletin azınlık okullarını da diğer özel okullar gibi denetleyebilmesi gerektiği fikrindeydi. Ancak bu denetimin özünü okulların genel işlerine dair olan şeyler değil, ülke çıkarları oluşturmalydı. Ahlakî ve ülke çıkarlarını doğrudan ilgilendirmeyen konular resmî denetim dışında kalabilirdi. Resmî denetim okul binalarının sağlamlık ve sağlığa uygunluğunu, öğretmenlerin belgelerini ve eğitimin kanunlara uygun yapıp yapılmadığını tespit etmekten ibaret olmalıydı. Emrullah Efendi, "teftiş işlerinde çok mutaassıp olması gereken" devletin bu konuda hiçbir kurumu kendisine ortak etmemesi gerektiğine inanmaktaydı (Ergün, 1996, s. 88; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1326, s. 2141).

Emrullah Efendi, müfettişleri eğitim-öğretim faaliyetlerini düzene koyacak ve ülkenin kurtuluşu için yapılacak bir planın öncüleri saymaktadır. Emrullah Efendi'ye göre müfettişler "terbiye-i Osmaniyenin nâzımları" idiler. Ancak bunun için müfettişlerin hiç vakit kaybetmeden çalışmaları, ülkeyi karış karış dolaşmaları gerektiğini, söyler Meclis-i Mebusanda yaptığı bir konuşmada ise, valilere bir telgraf göndererek, "müfettişleri oturtmayın, köy köy gezdirin", dediğini ifade etmektedir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kânun-ı evvel 1326, s. 633-634; Ergün, 1996, s. 87). Ona göre, müfettişler "seyyar maarif müdürü" idiler (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1326, s. 2138).

Yapılan bütün çalışmalara rağmen, İkinci Meşrutiyet döneminde teftiş konusunda Maarif Nezaretinin başarılı sonuçlar aldığı söylemek zordur. Teftiş konusunda bu dönemde pek çok talimat yayımlanmış olmasına rağmen bunlar pratiğe pek yansımamıştır. Nitekim bu konu dönemin basınına da yansımış bazı eleştirilere sebep olmuştur. Örneğin *Ahenk* gazetesinde yayımlanan Şinasi imzalı bir yazıda şunlar söylenmektedir:

“Müfettişlerin elinde mükemmel bir talimat var. Bu talimatla müfettişler, tahkikat, teftişat ve vesâyâ ile görevlendirildiler. Ama müfettişler talimattaki vazifelerini pek yapmıyorlar. Taşrada kaymakamlar, maarif müdürleri devamlı olarak okulları teftiş ediyorlar. Müfettişlikler mademki lağvedilmedi vazifelerini yapınlar.” (Şinasi, *Ahenk*, 31 Teşrinievvel 1913, Merter, 1986, s. 128’den).

Öte yandan buldukları vilayetlerde eğitim işlerinin idaresi ve teftiş ile mükellef olan maarif müdürlerinin aynı zamanda idadi mekteplerinde öğretmenliklere tayin edilmeleri de sorunlara sebep olmaktadır. Bu sebeple hem teftiş işleri hem de dersler aksamaktaydı. Bunun bir sonucu olarak dersler vekâleten başkaları tarafından yürütülmekteydi. Maarif Nezareti, bunun önüne geçmek için vilayet maarif müdürlüklerine gönderdiği bir genelgede, maarif müdürlerinin çoğunun vilayet dâhilinde eğitim faaliyetlerini teftiş edecek bir kuvvet, bir merci bulunmamasından dolayı teftiş işlerini bizzat yürütmek zorunda kaldıklarını, bu yüzden üzerlerinde bulunan dersleri sürekli vekâleten ifa ettirmekte olduklarından eğitim hizmetlerinin aksadığını belirtiyor, bundan sonra taşra okullarında eğitimin zarar görmemesi ve doğru düzgün yürütülmesi için maarif müdürlerine idadilerde ders verilmemesi gerektiğini bildiriyordu (BOA, MF. MKT. 1136/19).

Sonuç

Son dönem Osmanlı eğitim teşkilatı içinde teftiş hizmetlerine ayrı bir önem verildiği görülmektedir. İlk modernleşme hamlelerinden itibaren Osmanlı idarecileri eğitimin yeniden yapılandırılmasında teftiş hizmetlerinin önemini kavramıştır. Nitekim modern eğitim kurumlarının tesisi ve yaygınlaştırılmasıyla teftiş hizmetlerinin gelişimi aynı döneme tekabül eder. Ne var ki başta malî sorunlar olmak üzere çeşitli sebeplerle ülke genelinde teftiş hizmetlerinin gelişimi Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar arzu edilen seviyeye gelememiştir. Bununla birlikte özellikle İkinci Meşrutiyet döneminde teftiş hizmetlerini düzene koymak amacıyla pek çok ayrıntılı talimatname ve nizamname kaleme alındığı görülmektedir. Ancak söz konusu talimatnameler ve nizamnameler hem yeterli sayıda yetişmiş eleman bulunamaması hem de eğitime ayrılan finans kaynaklarının azlığı sebebiyle tam anlamıyla uygulanamamıştır. Öte yandan İkinci Meşrutiyet dönemindeki idari istikrarsızlığın da bu durumu etkilediğini vurgulamak gerekir. Bu dönemde görülen sık hükümet değişiklikleri, işlerin düzenli bir şekilde yürütülmesinin önündeki en önemli engellerdendir. İkinci Meşrutiyet döneminin ilk yedi senesinde on beş maarif nazırının değişmiş olmasının eğitim alanında yapılan yenilik çalışmalarının kalıcı olamamasına sebep olan faktörlerden biri olduğunu belirtmek gerekir. Bu durum, teftiş hizmetleri de dahil, eğitim-öğretim teşkilatının düzenli bir programa alınamamasına yol açmıştır. Nitekim dönemin önde gelen eğitimcilerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu da bu durumdan yakınmakta, İkinci Meşrutiyet döneminde eğitim-öğretimin gelişmemesinin temel sebeplerinden biri olarak “birçok kişinin kararsızlığı”nı göstermektedir.

Tanzimat döneminin başlarından itibaren Osmanlı idarecilerinin eğitim kurumlarının teftişine büyük önem verdikleri ve teftiş hizmetleriyle ilgili oldukça ayrıntılı talimatname ve nizamnameler hazırladıkları görülmektedir. Bu talimatnameler ve

nizamnameler Osmanlı eğitim teşkilatında teftiş konusuyla ilgili çok geniş bir mevzuat oluşturmaktadır. Söz konusu mevzuat pek çok araştırmaya konu olmuştur ancak konunun genişliği ve bazen birbirine çok benzer başlıkları taşıyan iki nizamnamenin aynı yıl içerisinde yayımlanması birtakım karışıklıklara sebep olmuştur. Özellikle İkinci Meşrutiyet döneminde teftiş konusunda çok sayıda talimatname ve nizamname yayımlanmış ancak bu talimatname veya nizamnameler, daha doğru düzgün uygulanamadan bir yenisi yapılmıştır. Bununla birlikte ortaya çıkan literatürün sonraki dönem için önemli bir birikim meydana getirdiğini belirtmekte yarar vardır. Nitekim söz konusu mevzuatın bir kısmı Cumhuriyet döneminde de -yeni talimatname ve nizamnameler hazırlanana kadar- uygulanmaya devam edilmiştir.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Maarif Nezareti Heyet-i Teftişine Kalemi (MF. HTF) 1/2.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT) 1136/19.

II. Resmî Yayınlar

[1327 Tarihli] Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname, *Düstur, II. Tertip, C. IV*, s. 167-173.

[1330 tarihli] Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname, *Düstur, II. Tertip, C. VI*, s. 1036-1041.

Maarif Müdürleri ile Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1326.

Maarif-i Umumiye Nezareti Merkez Teşkilatı Layihası, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1328.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, *Düstur, I. Tertip, C.II*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1289.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 26 Mayıs 1326.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 27 Kânun-ı evvel 1326.

Mekâtib-i İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat, Matbaa-i Âmire, 1326.

Mekâtib-i İbtidaiyenin İnşasına Müteallik Talimat, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1326.

Tahsil-i İbtidaiyi İdare ve Teftiş ile Muvazzaf Memurînin Vezâifi Hakkında Nizamname, *Düstur, II. Tertip, C. II*, s. 404-415.

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati, (23 Eylül 1329/6 Ekim 1913), *Düstur, II. Tertip, C.V*, 804-823.

Tedrisat-ı İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Dâir Talimatname, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1330.

III. Telif ve Tetkik Eserler

Akyüz Y. (2013). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.

Akyüz, Y. (1994). İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, V, 1-47.

- Akyüz, Y. (2012). *Türkiye’de Öğretmelerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Ayas, N. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi -Kuruluşlar ve Tarihçeler-*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Aytekin, H. (1991). *İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Berker, A. (1945). *Türkiye’de İlköğretim I*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Emrullah. (1911). *Patrikhanelerin Müstediyyâtı-Tedrisat Meselesi-*. *Yeni Muhitü’l-Maarif Gazetesi*. (Sene I, No. 7, 20 Ağustos 1327).
- Erdem, Y. T. (2009). Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), 26, 55-92.
- Ergin, O. N. (1977). *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi, C.I-V*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gençoğlu, M. (2012). Erzurum Vilâyeti Maârif Teftişleri (1910), *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(16), 33-60.
- Gençoğlu, M. (2014). “1916 Maarif Teftişlerinde Mamuratülaziz Sancağı’nın İlköğretim Durumu”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 159-193.
- Gençoğlu, M. (2018). “Maarif Teftiş Raporlarında Menteşe Sancağı İbtidai Mektepleri (1915-1917)”, *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 72-95.
- Gündüz, M. (2007). *II. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları, İçtihad, Sebülü’r-Reşad ve Türk Yurdu’nda Toplumsal Tezler*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Keklik, E. (2018). *İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Eğitimi: Problemler, Tartışmalar, Teklifler*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Koçer, H. A. (1992). *Modern Eğitimin Doğuşu*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nâfi. (2002). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcrââtı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Merter, F. (1986). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Eğitim Sisteminde Politika-Teşkilatlanma ve Teftiş Çalışmaları*, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Millî Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Raporu*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Nafi Atuf. (1930). *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme I*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi.
- Nafi Atuf. (1932). *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme II*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi.
- Nurdoğan, A. M. (2011). II. Abdülhamid Döneminde Rumeli’de Maarif Teşkilatı, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), 26, 193-220.
- Özalp, R. (1982). *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- Somel, S., A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Su, K. (1974). *Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Şinasi. (1913). *Maarif Müfettişleri. Ahenk*. (31 Teşrin-i evvel 1913).
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

EKLER I:

Rumeli Vilâyât-ı Şâhânesi Maarif Müfettişliğinin Vezâifine Dair Talimat-ı Muvakkate
(BOA, MF. HTF. 1/2, 1308 L.21)

